

Лекція 9 ДОГОВІР ПЕРЕВЕЗЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ

В. В. Луць визначив, що договір не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності й справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір є засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах.

Така позиція була підтримана більшістю цивілістів, а наразі сучасний підхід в українській цивілістиці було висловлено С.О. Погрібним. На його думку, якщо розглядати ознаку нормативності дещо ширше, аніж це притаманне концепції юридичного позитивізму, то в такому більш широкому розумінні договір можна кваліфікувати як джерело нормативних приписів, що в цивільному праві знаходиться на рівні джерел права. Такий підхід було сприйнято і Н.С. Кузнєцовою.

Доктринальне визначення договору у сфері приватного права було запропоноване М. М. Сібільовим, - «Договір у сфері приватного права – це єдине волевиявлення (домовленість) двох або більше юридично рівних сторін, що збігається, зафіксоване у випадках, передбачених ним або законом, у письмовому документі з подальшою його легалізацією, що виражає їх спільну вільну волю на досягнення певних цивільно-правових (приватних) результатів майнового чи немайнового характеру, настання яких відбувається в межах зобов'язання з позитивним змістом, що виникає між ними і не зачіпає прав і законних інтересів третіх осіб, у разі здійснення боржником певних дій, які відповідають праву вимоги кредитора».

Р.Б. Шишка вдавня до офіційного легального визначення договору, яке дане в ст. 626 ЦК України, - як домовленості двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Водночас, він визначив його прояви: 1) як прояв свободи учасників цивільних правовідносин (п. 3 ст. 3 ЦК України); 2) різновид актів цивільного

законодавства (ч. 1 ст. 6 ЦК України); 3) як підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин, тобто як юридичний факт (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України); 4) як зобов'язання, що виникає на підставі юридичного факту (укладання договору) (ст. 509 ЦК України); 5) як добровільно взятий юридичний обов'язок перед кредитором, який потрібно виконати; 6) як форма закріплення правовідносин та посвідчення факту їх існування – документ (ст. 639 ЦК України); 7) загальна домовленість, що має правове значення. Чи не вперше ним надано загальнонаукове визначення договору за сферами: соціологічній, - як виду соціальної дії чи діяльності; праксеологічній, - як різновиду людського співробітництва; філософській, - прояв комунікативності; правовий, - підстава виникнення та форма існування суб'єктивних прав та обов'язків сторін.

Видається, що наразі такий підхід полісемічного розуміння договору наразі не виникає ні здивування, ні заперечень і є загальноприйнятним.

Та, врешті, і за такого підходу зміст та прояви кожного з понять договору не є тотожними, на що звертали увагу В.В. Вітрянський та М.Й. Брагінський, що і спровокувало наукову дискусію. Так, В.В. Вітрянський писав, що договір-правочин є юридичним фактом, який, впринципі, не може мати власного змісту, істотні умови, включно. А договір-документ (як текст), який складається з пунктів, не може слугувати джерелом всіх умов договору, оскільки частина з них визначаються імперативними та диспозитивними нормами, а також звичаями ділового обороту. З цього ним зроблено висновок, що дослідження істотних умов договору передбачає аналіз договора-правовідношення, зміст якого не обмежується текстом договору.

Такі аргументи нам видаються достатньо обґрунтованими. Такої позиції тримається і М.Й. Брагінський, на переконання якого зміст має лише правовідношення, яке виникло з договору-правочину; зміст договору складають права та обов'язки сторін договору, як і в будь-якому іншому правовідношенні.

Є.О. Суханов в свою чергу визначив, що зміст договору як правочину складає сукупність узгоджених сторонами договору умов, в яких закріплюються права та обов'язки контрагентів, які складають зміст договірної зобов'язання.

З цього К.І. Забоев зробив висновок, що позиція М.Й. Брагінського та В.В. Вітрянського є неоднозначним та суперечливим, а саме питання в науці дискусійним.

Н.С. Кузнєцова висловила, що питання про цивільно-правовий договір як джерело цивільного права потребує глибокого наукового осмислення спеціального дослідження. При цьому роль договору не може обмежуватися роллю підстави виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, або іншими словами юридичного факту. Варто погодитись з її твердженням що договір є особливим юридичним фактом. Він займає особливе місце в системі юридичних фактів.

Як зазначила вона, сучасна доктрина цивільного права розглядає договір як важливий елемент механізму правового регулювання.

Важливим її зауваження що наразі значення договору як джерела цивільного права не викликає заперечень. Проте, не кожний цивільно-правовий договір може претендувати на такий особливий статус, адже лише в умовах, коли він на законних підставах регулює цивільні відносини інакше, аніж це передбачено в актах цивільного законодавства, можна говорити про визначальну роль договору сама як джерела цивільного права.

С. В. Резніченко, в свою чергу, висловився, що законодавець у ЦК України вперше закріпив цивільно-правовий договір як джерело цивільного права, що дозволило врегульовувати не лише відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства, а й відступати від цих положень і врегульовувати відносини на власний розсуд (ч. 2 ст. 6 ЦК).

З цих аргументів можна зробити висновок, що роль договору як джерела цивільного права визначається особливістю самого договору і його здатністю впливати на відносини і поведінку осіб. Особливо яскраво контраст

проявляється ніж публічним договором про приєднання, де слабка сторона» приєднується до договору на умовах свого контрагента та непоіменованим договором, який сторони регулюють на основі саморегулювання, самостійно визначаючи умови договору.

На наше глибоке переконання питання полягає в наступному: співвідношенні нормативного та договірної регулювання.

С.О. Погрібний висловив слушну думку, що окремі українські цивілісти надмірно захоплювалися значенням договору, відсуваючи закон на другий план і віддаючи перевагу договорам. Він застерезив, що допуск можливості застосування приписів актів законодавства тільки тоді, коли сторони не скористалися наданою їм можливістю саморегулювання своїх відносин, неправильним є зневажливе ставлення до державного регулювання договірних цивільних відносин як чогось другорядного та несуттєвого.

Погода на сьогодні позицією що саме державне нормативне регулювання цивільних відносин є можливим у двох випадках: 1) коли сторони відмовилися від саморегулювання; 2) коли сама коли саморегулювання договірних цивільних відносин є неможливим. Відповідно до абзацу 2 частини 3 статті 6 ЦК України, «сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами».

Якщо взяти за основу механізм правового регулювання, то і договір, і акт цивільного законодавства являють собою правову норму, яка є його елементом. Інша річ, що правова норма, закріплена в в акті цивільного законодавства є, так би мовити, супер нормою, а договір, як акт саморегулювання, - мононормою.

Більшість спорів зводиться до конкуренції дії норм, закріплених в актах цивільного законодавства та в цивільних договорах. Зокрема, і сам Цивільний

кодекс є актом імперативу, який містить диспозитивні норми, якими допускається самостійне визначення сторонами моделі своєї поведінки.

Погодимося з позицією С.О. Погрібного, що у випадках державного регулювання договірних цивільних відносин має місце безумовний імперативний характер, який не допускає зміни умов договору його учасниками. Проте, сфера державного регулювання цивільних відносин не є безмежною. Критерієм вибору державного імперативного регулювання їх характер самих суспільних відносин, визначення державою необхідності імперативного впливу на ці відносини.

Стаття 6 Цивільного кодексу України є універсальною. Вона регулює і відносини, коли сторони можуть вдатися до саморегулювання, і відносини, коли сторони не можуть відступити від нормативних вимог. Відповідно, Цивільний кодекс містить і норми імперативного і диспозитивного характеру, вибір Застосування яких визначається специфікою самого правовідношення і потребою вибору певного методу чи моделлю його регулювання.

Як зазначив Г.В. Самойленко, вибір відповідної норми зумовлюється приписів правових норм. Відповідно, імперативна норма є категоричною і не допускає відступу від правил, передбачених законом. Натомість, диспозитивні норми допускають регулювання відносин за згодою сторін і одночасно містять правила на випадок регулювання відносин за відсутності згоди між сторонами.

Перехід економіки на ринкову основу послужив закріпленню та реалізації принципу свободи підприємництва. Він, разом із принципом свободи договору заклав підвалини сучасної цивілістики, що ґрунтується на приватно-правових засадах.

Як зазначила А.В. Луць, шлях до ринку полягав у звуженні адміністративно-планового впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів, чим розширилися межі договірної свободи.

Звичайно, що принцип свободи договору наразі закріплено в статті 3 Цивільного кодексу України як засада цивільного законодавства. Водночас, положення статті 6 ЦК України обмежують дію цього принципу.

В науці цивільного права важливу роль у дослідження особливостей механізму та принципів регулювання договірних відносин вніс С.О. Погрібний. На його переконання механізм правового регулювання складається з наступних елементів: 1) норми цивільного права; 2) юридичні факти; 3) суб'єктивні юридичні та права та обов'язки, які мають суб'єкти правовідносин, що виникли на підставі юридичного факту; 4) здійснення суб'єктивних юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків; 5) захист порушених цивільних прав та інтересів.

Звертає увагу, що автор розглядає механізм правового регулювання як сукупність окремих його елементів. До того ж, цивільно-правовий договір він відносить до другого елементу - юридичного факту. В такому контексті є незрозумілим, чи є договір нормою цивільного права, джерелом цивільно-правового регулювання. Характеризуючи окремі елементи механізму цивільно-правового регулювання, він зазначив, що випадках, коли здійснюється внутрішнє регулювання (саморегулювання) цивільних відносин, договір відіграє подвійну роль: 1) є нормативною основою такого регулювання; 2) виконує функцію юридичного факту, який породжує права та обов'язки учасників цивільних правовідносин. Такий підхід є вірним, проте, викликає ряд зауважень. У тому випадку, якщо розуміти договір способом закріплення правової норми його сторін, що є у такому випадку юридичним фактом? Напевно, все ті ж дії, але спрямовані на надання приписів такої правової норми: виконання договору. Вважаємо таке бачення помилковим, адже виконання договору, фактично, є здійсненням суб'єктивних юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків. Напевно, має місце збіг: сторони, укладаючи договір, породжують правовідношення, і, одночасно, формують на рівні саморегулювання модель ідеальною поведінки. Ця ідеальна поведінка конкретизована у взаємних правах та обов'язках сторін.

Такий підхід виявляється для нас правильним з точки зору розуміння механізму цивільно-правового регулювання. Водночас, він не дає відповіді на

питання особливостей динаміки відносин з точки зору їх правового регулювання.

В.В. Луць, спільно з В.В. Посполітаком зазначили, що «наголошуючи на на взаємоузгодженні волі сторін правочину - договору як його обов'язкового елементу, була висловлена і пропозиція визначити договір як правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі».

І.С. Лукасевич-Крутник в своїй роботі визначила, що наразі в цивільному праві існує два підходи до розуміння механізму цивільно-правового регулювання: діяльнісний, інструментальний та системний. Вона також зазначила, щоб були спроби навіть їх об'єднати. Такий підхід характеризується як інтегративний.

Його прибічник В.Д. Сорокін запропонував розглядати механізм правового регулювання як юридично процедуру, за допомогою якої правове регулювання породжує юридичні наслідки. В свою чергу, Ю.С. Жаріков запропонував механізм правового регулювання розуміти не як систему елементів, а як систему стадій, кожна з яких має свій зміст.

Та все ж, найбільш популярним є інструментальний підхід.

В.Л. Яроцький визначив, що механізм цивільно-правового регулювання у динамічному аспекті варто розглядати у межах чотирьох послідовно змінюючих одна одну основних стадій: 1) юридичної регламентації суспільних відносин; 2) виникнення суб'єктивних прав і обов'язків; 3) реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права.

Н.С. Кузнецова виявила ту особливість, що договір на різних стадіях правового регулювання має різне функціональне значення.

Вона визначила, що договір на першій стадії правового регулювання є важливим елементом механізму правового регулювання. На другій стадії він є

особливим юридичним фактом. На третій стадії, стадії реалізації суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків, - договір виступає регулятором цих відносин. На четвертій стадії (правозастосування), - договір є еталоном належної поведінки сторін, так би мовити, ідеальної. Завдяки йому існує можливість шляхом порівняння ідеальної моделі і фактичної поведінки констатувати виконання договору належним способом чи встановити факт правопорушення і застосувати заходи впливу на поведінку порушника.

Легальне визначення договору перевезення вантажу дане в ст. 909 ЦК України (Договір перевезення вантажу): за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що наразі а ні ЦК України, а ні актами транспортного законодавства не передбачене легальне визначення договору перевезення небезпечного вантажу.

Загалом, якщо враховувати той факт, що перевезення вантажів здійснюються на підставі договору перевезення вантажу, визначення якого дане в ЦК України та в ряді чинних транспортних статутів та кодексів, а тими ж транспортними статутами та кодексами передбачено, що перевезення небезпечних вантажів здійснюється на підставі спеціальних правил, присвячених перевезенню небезпечних вантажів (п. 43 Статуту автомобільного транспорту УРСР, ст. 68 Статуту внутрішнього водного транспорту СРСР, ст. 97 Повітряного кодексу України; опосередковано, - п. 118 Статуту залізниць України, в якій лише має місце згадування про Правила перевезення небезпечних вантажів, за порушення яких, зокрема, пред'явлення заборонених до перевезення вантажів, передбачено відповідальність; відсутнє в КТМ України), слідує логічний висновок, що перевезення небезпечних вантажів є одним із видів перевезень вантажів взагалі.

Відтак, визначення (дефініція) договору перевезення небезпечних вантажів має базуватися на загальній дефініції договору перевезення вантажу з зауваженнями, які стосуються особливостей перевезення небезпечних вантажів.

Констатуємо, що на різних видах транспорту відповідними транспортними статутами та кодексами хоч і закріплено визначення договору перевезення вантажу, проте, це проведено нерівномірно, а на окремих видах транспорту лише визначено договір як підставу виникнення правовідносин між відправником вантажу та перевізником.

Так, згідно п. 45 Статуту автомобільного транспорту Української РСР, за договором перевезення вантажу автотранспортне підприємство або організація зобов'язуються доставити ввірений їм вантажовідправником вантаж до пункту призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажодержувачу), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Пунктом 17 Статуту залізниць України закріплено, що перевезення вантажів залізничним транспортом організуються на договірних засадах. За визначенням, даним в п. 22 Статуту залізниць України, за договором залізничного перевезення вантажу залізниця зобов'язується доставити ввірений їй вантажовідправником вантаж у пункт призначення в зазначений термін і видати його одержувачу, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату.

Наразі універсального визначення договору перевезення небезпечних вантажів не існує. Аналіз міжнародних актів, орієнтованих на регулювання перевезень небезпечних вантажів, як універсальних, так і спеціалізованих за видами транспорту, дає підстави для висновку, що вони не містять дефініцій договору перевезень небезпечних вантажів. Єдиним міжнародним актом, в якому закріплено зв'язок та залежність чи похідність договору перевезення небезпечних вантажів від договору перевезення вантажів взагалі, є Регламент про міжнародне залізничне перевезення небезпечних вантажів (*RID*) (Додаток

С до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ)), згідно з положенням якої для перевезень небезпечних вантажів як доповнення до Додатку С цієї Конвенції застосовуються положення Додатку В для перевезення на підставі договору перевезення. Подібний стан і в позитивному праві України. В Законі України «Про перевезення небезпечних вантажів» договір як підстава здійснення перевезення небезпечних вантажів згадується лише один раз у ч. 1 ст. 7, якою визначено права відправника вантажу, серед яких – право на перевезення небезпечного вантажу, поданого для перевезення, у визначений договором (нормативним актом) строк.

Наразі відсутнє і доктринальне визначення договору перевезення небезпечних вантажів. Тому вважаємо за необхідне надати авторське визначення цього договору та його правову характеристику. Формально, перевезення небезпечних вантажів є одним із видів перевезення вантажів взагалі. З цього мало б випливати, напевно, що визначення цього договору мало б ґрунтуватися на загальному визначенні договору перевезення вантажу, закріпленому в ст. 909 ЦК України як договору, за яким одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату, - і відрізнитися лише зазначенням виду вантажу як небезпечного. Проте наявність особливої уваги до перевезення небезпечних вантажів, вираженої в наявності спеціальних актів транспортного законодавства, якими врегульовано перевезення саме небезпечних вантажів на різних видах транспорту, дає підстави для приділення особливої уваги цьому питанню.

Виходимо з позиції, що визначення (дефініція) договору перевезення небезпечних вантажів має базуватися на загальній дефініції договору перевезення вантажу з зауваженнями, які стосуються особливостей перевезення небезпечних вантажів. Констатуємо, що на різних видах транспорту відповідними транспортними статутами та кодексами хоч і

закріплено визначення договору перевезення вантажу, проте це проведено нерівномірно, а на окремих видах транспорту його лише визначено як підставу виникнення правовідносин між відправником вантажу та перевізником. Визначення договору перевезення вантажу, наведене в ст. 45 САТ Української РСР, загалом відповідає визначенню, закріпленому в ст. 909 ЦК України. На залізничному транспорті ст. 17 Статуту залізниць України закріпила, що перевезення вантажів залізничним транспортом організуються на договірних засадах, а визначення договору перевезення вантажу, наведене в ст. 22 Статуту залізниць України, також відповідає загальній дефініції, закріпленій у ЦК України, за тієї різницею, що на перевізника покладається обов'язок з доставки вантажу до пункту призначення в зазначений термін.

Дефініція договору перевезення вантажу морським транспортом, закріплена в ст. 133 КТМ України уточнена тими особливостями, які властиві відносинам з перевезення вантажів саме морським транспортом при перевезеннях вантажів морем. Так, сторонами та учасниками договору визначено: перевізника або фрахтівника; уповноважену на одержання вантажу особу або одержувача; відправника або фрахтувальника.

Ст. 98 ПК України лише зазначає договір як підставу виникнення правовідносин між відправниками та перевізниками вантажів (юридичний факт). Натомість, п. 6.1 Розділу 6 Правил повітряних перевезень вантажів, попри назву «Договір перевезення», містить лише положення, що при перевезенні вантажу видається авіавантажна накладна, замість якої можуть застосовуватися інші засоби, що забезпечують збереження інформації щодо його транспортування в електронному вигляді.

Статут ВВТ СРСР 1955 р. взагалі орієнтований на виконання плану та на визнання плану підставою виникнення правовідносин між відправниками вантажів та перевізниками.

Загалом, транспортними статутами та кодексами передбачено, що перевезення небезпечних вантажів здійснюється на підставі спеціальних правил, присвячених перевезенню небезпечних вантажів (п. 43 Статуту

автомобільного транспорту УРСР, ст. 68 Статуту ВВТ СРСР, ст. 97 Повітряного кодексу України; опосередковано, - п. 118 Статуту залізниць України, де лише згадуються Правила перевезення небезпечних вантажів, за порушення яких, зокрема, пред'явлення заборонених до перевезення вантажів, передбачено відповідальність; відсутнє в КТМ України). Тож перевезення небезпечних вантажів є одним із видів перевезень вантажів взагалі.

Оскільки правовідносини між перевізником та відправником вантажу формалізовані договором перевезення вантажу, то і перевезення небезпечних вантажів є одним із видів цих правовідносин, а тому є формалізованими тим же договором, але з певними особливостями, зумовленими потребою врегулювати перевезення саме небезпечних вантажів.

Наразі цивільно-правовий договір, який було розроблено ще в давньому Римі (*contractus*), зберіг своє значення. За визначенням Є.О. Харитонова та О.А. Підпригори договір і нині усвідомлюється як двостороння угода, в якій виражена воля двох сторін, спрямована на досягнення правового результату - виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків у сторін. У 2003 році, коли проект ЦК України вже було прийнято, Є.О.Харитонов визначив договір як багатозначне явище: як підставу виникнення правовідношення; як саме правовідношення, що виникло з цієї підстави; та як форму, яку відповідне правовідношення приймає. При цьому, як зазначив він, найбільш важливим значенням терміна «договір» є розуміння його як підстави виникнення правовідношення (цивільних прав і обов'язків).

Земскова О.В.:

Н.С. Кузнєцова, аналізуючи роль договору в механізмі регулювання цивільно-правових відносин, звернула увагу на те, що роль договору в різні епохи була різною: в радянську епоху за панування адміністративно-командної системи управління, заснованій на плані, роль договору, м'яко кажучи, применшувалася і саме план виступав основою для формування договірних стосунків. Та все ж науковці і в тих умовах змогли аргументувати

роль договору в регулюванні економічних відносин (теорія «складного юридичного складу» М.М. Агаркова була підтримана М.Г. Александровим та С.С. Алексєєвим, а в подальшому і О.С. Іоффе). В ті часи договір був підпорядкований актам планування та був: 1) способом виправлення помилок планування; 2) способом конкретизації планових завдань; 3) способом введення майнових санкцій для забезпечення планово-господарської дисципліни; 4) способом урегулювання відносин, які були засновані на понадплановому виконанні зобов'язань.

Р.О. Халфіній належить обґрунтування вагомого значення договору в регулюванні цивільних відносин. Як зазначає дослідниця, роль договору не зводиться до значення юридичного факту. Договір, будучи підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин, визначає одночасно і зміст такого правовідношення, продовжує бути регулятором породженого ним правовідношення до моменту досягнення результату-мети договору. Так і В.В. Луць визначав, що договір не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності й справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір є засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах. Така позиція була підтримана більшістю цивілістів. С.О. Погрібним висловлена позиція, що в широкому розумінні договір можна кваліфікувати як джерело нормативних приписів, що в цивільному праві знаходиться на рівні джерел права. Такий підхід було сприйнято і Н.С. Кузнєцовою.

Доктринальне визначення договору у сфері приватного права було запропоноване М.М. Сібільовим як єдине волевиявлення (домовленість) двох або більше юридично рівних сторін, вираження їх волі на досягнення цивільно-правових (приватних) результатів майнового чи немайнового характеру, настання яких відбувається в межах зобов'язання з позитивним

змістом. Р.Б. Шишка визначив прояви договору: 1) як прояв свободи учасників цивільних правовідносин (п. 3 ст. 3 ЦК України); 2) як різновид актів цивільного законодавства (ч. 1 ст. 6 ЦК України); 3) як підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин, тобто як юридичний факт (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України); 4) як зобов'язання, що виникає на підставі юридичного факту (укладення договору) (ст. 509 ЦК України); 5) як добровільно взятий юридичний обов'язок перед кредитором, який потрібно виконати; 6) як форма закріплення правовідносин та посвідчення факту їх існування – документ (ст. 639 ЦК України); 7) загальна домовленість, що має правове значення. Варто зауважити, що наразі такий підхід вже є загальноприйнятним. В.В. Вітрянський писав, що договір-правочин є юридичним фактом, який, в принципі, не може мати власного змісту, істотні умови включно. А договір-документ (як текст), який складається з пунктів, не може слугувати джерелом всіх умов договору, оскільки частина з них визначаються імперативними та диспозитивними нормами, а також звичаями ділового обороту. З цього ним зроблено висновок, що дослідження істотних умов договору передбачає аналіз договору-правовідношення, зміст якого не обмежується текстом договору. Такої позиції дотримується і М.Й. Брагінський, на переконання якого зміст (права та обов'язки) має лише правовідношення, яке виникло з договору-правочину. За визначенням Є.О. Суханова зміст договору як правочину складає сукупність узгоджених сторонами договору умов, в яких закріплюються права та обов'язки контрагентів, які складають зміст договірної зобов'язання. А.В. Волкова, визначаючи значення договорів у регулюванні правовідносин з перевезення вантажів автомобільним транспортом, визначала, що він посідає особливе місце в механізмі правового регулювання перевезень вантажів, як мононормативний акт.

Н.С. Кузнецова висловила, що роль договору не може обмежуватися роллю підстави виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, або іншими словами юридичного факту. Варто погодитись з твердженням, що договір є особливим юридичним фактом. Як зазначено, сучасна доктрина

цивільного права розглядає договір як важливий елемент механізму правового регулювання. Слушним є висловлення, що наразі значення договору як джерела цивільного права не викликає заперечень. Такої ж позиції дотримується і С.В. Резніченко, зазначаючи, що законодавець у ЦК України вперше закріпив цивільно-правовий договір як джерело цивільного права, що дозволило врегульовувати не лише відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства, а й відступати від цих положень і врегульовувати відносини на власний розсуд (ч. 2 ст. 6 ЦК). З цих аргументів можна зробити висновок, що роль договору як джерела цивільного права визначається особливістю самого договору та його здатністю впливати на відносини і поведінку осіб.

С.О. Погрібний висловив слушну думку, що окремі українські цивілісти надмірно захоплювалися значенням договору, відсуваючи закон на другий план і віддаючи перевагу договорам. Він застерезив, що допуск можливості застосування приписів актів законодавства тільки тоді, коли сторони не скористалися наданою їм можливістю саморегулювання своїх відносин, неправильним є зневажливе ставлення до державного регулювання договірних цивільних відносин як чогось другорядного та несуттєвого. Нормативне регулювання цивільних відносин є можливим у двох випадках: 1) коли сторони відмовилися від саморегулювання; 2) коли саморегулювання договірних цивільних відносин є неможливим. Відповідно до абзацу 2 частини 3 статті 6 ЦК України, «сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами».

Якщо взяти за основу механізм правового регулювання, то і договір, і акт цивільного законодавства являють собою правову норму, яка є його елементом. Інша річ, що правова норма, закріплена в акті цивільного законодавства є, так би мовити, супер нормою, а договір, як акт

саморегулювання, - мононормою. Більшість дискусій зводиться до конкуренції дії норм, закріплених в актах цивільного законодавства та в цивільних договорах. Зокрема, і сам ЦК є актом імперативу, який містить диспозитивні норми, якими допускається самостійне визначення сторонами моделі своєї поведінки.

Перехід економіки на ринкову основу послужив закріпленню та реалізації принципу свободи підприємництва, який разом із принципом свободи договору заклав підвалини сучасної цивілістики, що ґрунтується на приватно-правових засадах. Як зазначила А.В. Луць, шлях до ринку полягав у звуженні адміністративно-планового впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів, чим розширилися межі договірної свободи. Природно, що принцип свободи договору наразі закріплено в статті 3 ЦК України як засада цивільного законодавства. Водночас, положення статті 6 ЦК України обмежують дію цього принципу. Погодимось з позицією С.О. Погрібного, що у випадках державного регулювання договірних цивільних відносин має місце безумовний імперативний характер, який не допускає зміни умов договору його учасниками. Проте сфера державного регулювання цивільних відносин не є безмежною. Критерієм вибору державного імперативного регулювання є характер самих суспільних відносин, визначення державою необхідності імперативного впливу на ці відносини.

У цивільному праві важливу роль у дослідженні особливостей механізму та принципів регулювання договірних відносин відіграв С.О. Погрібний. Визначаючи елементи механізму правового регулювання, вчений відніс цивільно-правовий договір до другого елемента (юридичного факту). Водночас, автор зазначав, що у випадках, коли здійснюється внутрішнє регулювання (саморегулювання) цивільних відносин, договір відіграє подвійну роль: 1) є нормативною основою такого регулювання; 2) виконує функцію юридичного факту, який породжує права та обов'язки учасників цивільних правовідносин. Водночас В.Л. Яроцький визначив, що механізм

цивільно-правового регулювання у динамічному аспекті варто розглядати у межах чотирьох послідовних основних стадій: 1) юридичної регламентації суспільних відносин; 2) виникнення суб'єктивних прав і обов'язків; 3) реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права. Поєднання підходів «системи елементів» та «динаміки» дозволило Н.С. Кузнецовій виявити ту особливість, що договір на різних стадіях правового регулювання має різне функціональне значення. Вона висловила позицію, що договір на першій стадії правового регулювання є важливим елементом цього механізму; на другій - особливим юридичним фактом; на третій (реалізації суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків), - договір виступає регулятором цих відносин; на четвертій (правозастосування), - є еталоном належної поведінки сторін. Завдяки йому існує можливість шляхом порівняння ідеальної моделі та фактичної поведінки констатувати виконання договору належним способом чи встановити факт правопорушення й застосувати заходи впливу на поведінку порушника. Варто зауважити, що ці загальні положення стосуються і договору перевезення вантажів як загальної категорії, і договору перевезення небезпечних вантажів як її окремого виду. Адже вони регулюють транспортні відносини, які водночас є видом цивільних відносин. Характер таких правовідносин є цивільно-правовим за своєю природою. Відтак, їх регулювання забезпечується тими ж засобами, що й регулювання цивільних правовідносин взагалі. До того ж вони врегульовані спеціальними нормами - актами транспортного законодавства. Очікувана поведінка учасників цих відносин є метою правового регулювання цих відносин. Загалом, специфіка відносин та очікуваність ідеальної моделі поведінки їх учасників і зумовлюють характер впливу на них, співвідношення застосування режимів імперативного та диспозитивного регулювання, врешті, вони визначають і правову природу відповідного договору.

Наразі дискусійним залишається питання зв'язку правовідношення з правовою нормою. Наразі певним «штампом» є дефініція, що «цивільні правовідносини – суспільні відносини, які врегульовані нормами цивільного

права». Але, як зазначав О.А. Пушкін, норма права не породжує правовідношення для того, щоб бути особливим способом правового регулювання фактичних відносин. Правовідношення ж є життєвим (фактичним) відношенням, а не відношенням, яке обслуговує норму права. Натомість Р.Й. Халфіна визначала, що правовідношення є результатом дії норми, і саме в правовідношенні норма набуває свого реального буття, водночас особливість реалізації норми в правовідношенні визначається характером врегульованого ним правовідношення, а в процесі правового регулювання правова норма надає існуючому суспільному відношенню правової форми.

Щодо цих аргументів Г.В. Самойленко зробив висновок, що існує два явища: реальні правовідносини та їх ідеальна модель, закріплена в правовій нормі, діалектична єдність та взаємозв'язок між ними: правова норма втілюється в життя завдяки правовідношенню, а правовідношення регулюється зазначеною нормою. Саме в результаті вольових дій суб'єктів цивільних правовідносин, які іменуються правочинами, спрямованих на укладення, а потім на виконання договорів, правова норма втілюється в реальне життя, надаючи виникаючим, внаслідок узгодження воель суб'єктів (укладення договору), відносинам правової форми і назви правовідношення. До виникнення такого правовідношення правова норма є лише ідеальною моделлю відносин, передумовою їх виникнення в майбутньому, а після того, - їх регулятором через механізм правового регулювання, в якому вона є його елементом.

Перевезенню вантажів передуює виникнення договірних правовідносин між перевізником та відправником вантажу. Підставою їх виникнення і регулятором (мононормою) є цивільно-правовий договір, - договір перевезення вантажу. А.В. Волкова, досліджуючи правовідносини з перевезення вантажів автомобільним транспортом, визначила логічний ряд: перевезення взагалі (загальне), перевезення вантажів (окреме), перевезення вантажів автомобільним транспортом (спеціальне).

Щодо перевезення небезпечних вантажів (як кваліфікованого виду перевезень вантажів), цей логічний ряд може бути уточненим: перевезення – перевезення вантажів – перевезення небезпечних вантажів – перевезення небезпечних вантажів за видами транспорту. Такий підхід пояснюємо ускладненим (кваліфікованим) правовим режимом самого вантажу (небезпечного вантажу).

Що ж являє собою перевезення вантажів з точки зору цивілістики? Насамперед, це правовідношення, оскільки за договором, укладеним відправником і перевізником, виникають взаємні права і обов'язки, де основним є виконання обов'язку перевізником доставки вантажу, наданого відправником, до пункту призначення. Безперечно, що це зобов'язання є зобов'язальним правовідношенням, в основі якого лежить обов'язок перевізника надати транспортну послугу відправнику. Саме послугу. «Послужний характер» зобов'язального правовідношення з перевезення було доведено: перевезення вантажу річковим транспортом - Г.В. Самойленко, перевезення вантажу автомобільним транспортом - А.В. Волковою, транспортних послуг як підтипу цивільно-правових зобов'язань з надання послуг - І.С. Лукасевич-Крутник.

В.В. Луць та В.В. Посполітаком була висловлена позиція визначати договір як правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі. Є.О. Харитонов також визнав багатозначність поняття «договір»: 1) як юридичного факту; 2) як багатостороннього правочину. Ознаками договору В.В. Луць визначає: 1) виявлення волі сторін; 2) спільна дія осіб, спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків; 3) цивільні правовідносини (зобов'язання), що виникають з договору як юридичного акту.

Зважаючи на наведені аргументи, існують всі підстави вважати договір:

1) юридичним фактом як елементом механізму правового регулювання, з яким закон пов'язує виникнення цивільного правовідношення (відповідно до ч. 2 ст. 11 та ч. 2 ст. 509 ЦК України зобов'язання виникають із договорів та інших правочинів, передбачених законом); 2) двостороннім або багатостороннім правочином, тобто погодженою дією двох або більше сторін (ч. 4 ст. 202 ЦК України); результатом узгодженого волевиявлення сторін; 3) правовідношенням (зобов'язальним правовідношенням), яке виникло з факту укладення договору та являє собою спільну дію осіб, спрямовану на виникнення, зміну, або припинення цивільних прав та обов'язків; 4) регулятором правовідносин між сторонами (перевізником та відправником вантажу), коли йдеться про акт саморегулювання.

В своїх визначеннях та аргументах виходимо з таких позицій. Ці аргументи дозволяють визначити *правовий характер* договору перевезення небезпечних вантажів. Характерними ознаками такої договірної конструкції є: 1) зобов'язальна природа; 2) правочинна природа; 3) дво- або багатосторонність; 4) реальність; 5) оплатність; 6) правова мета – надання транспортної послуги на замовлення вантажовідправника.

У дослідженні виходимо з позиції Р.Б. Шишки, що вид договору та його характеристика є різними правовими категоріями. До характеристики договору належать такі ознаки, які притаманні різним видам договорів. Проте ці ознаки не дають можливості визначити «унікальність» цього договору з-поміж інших цивільних договорів. В.В. Вітрянський ці характеристики визначив як правову природу договору, зокрема, договір перевезення вантажу він визначив як реальний, двосторонній договір, укладений в інтересах третьої особи (вантажоодержувача), оплатний.

На підставі аналізу правовідносин з перевезення небезпечних вантажів не виникає заперечень теза щодо того, що вони є кваліфікованим видом перевезень вантажів взагалі. Адже економічна сутність, мета та спрямованість

відносин між відправником вантажу та перевізником нічим не відрізняється від таких же правовідносин, за якими метою договору й основним обов'язком перевізника є перевезення (доставка до пункту призначення) небезпечних вантажів. То ж в цьому вони однотайні. З іншого боку, характер небезпечного вантажу має інші, аніж для звичайного вантажу, характеристики. Віднесеність небезпечних вантажів до класів та підкласів небезпечних вантажів за критерієм вибуховості, отруйності, самозагоряння тощо свідчить про потенційні ризики, які визначають можливі негативні наслідки виходу властивостей цих вантажів з-під контролю особи, що зумовлює забезпечення їх безпечності для оточуючих (як учасників правовідносин з перевезення вантажів, так і третіх осіб, включаючи завдання шкоди довкіллю). Саме ця обставина вимагає підвищеної уваги з боку «адміністратора» небезпечного вантажу (особи, яка здійснює маніпуляції та контроль над небезпечним вантажем).